

УДК 599.6-15:639.111

ФОРМУВАННЯ ПОПУЛЯЦІЙ КОПИТНИХ ТВАРИН В УГІДДЯХ ДЕРЖАВНОЇ РЕЗИДЕНЦІЇ “ЗАЛІССЯ”

Віталій СМАГОЛЬ, Олександр БАБІЧ, Віктор КАМІНЕЦЬКИЙ

Формування популяцій копитних тварин в угіддях державної резиденції “Залісся”. — В. Смаголь, О. Бабіч, В. Камінецький. — Досліджено та проаналізовано динаміку чисельності копитних тварин в Державній резиденції “Залісся” за період 1968–2002 рр. На даний момент в угіддях резиденції утримується близько 1400 копитних тварин різних видів, які є трофічними конкурентами. Найвищий рівень екологічної адаптації виявився у благородного та плямистого оленів, найнижчий — у лося.

Ключові слова: Полісся, плямистий олень, благородний олень, кабан, козуля, лань, муфлон, лось, зубр

Адреса: Кафедра лісівництва і мисливствознавства Національного аграрного університету, вул. Генерала Родимцева, 19, м. Київ, 03041, Україна. E-mail: terentev@nauu.kiev.ua.

Form of populations of the hoof-animals in “Zalissya” State recitation. — V. Smagol, O. Babich, V. Kaminetsky. — Dynamic of the number of hoof-animals in “Zalissya” State recitation had been investigated and analyzed during 1968–2002. At that moment in hunting residences contains about 1400 hoof-animal different species, which in a different degree are trophy competitors. The high level of ecological adaptation is found at red and sika deer, the lowest at the moose.

Key words: Polissia, sika-deer, red-deer, wild boar, roe-deer, fallow-deer, mooflon, moose, European bison.

Address: Silviculture Chair of National Agriculture University, 19 General Rodimtsev str., Kyiv, 03041, Ukraine.

E-mail: terentev@nauu.kiev.ua.

Вступ

Заліське Державне лісомисливське господарство організовано у 1957 р., з 1995 р. носить назву Державної резиденції “Залісся”. Господарство розташоване у межах двох областей України: більшою частиною — на території Броварського району Київської області та, частково, — Козелецького району Чернігівської області.

До складу резиденції входять 4 лісництва: Деснянське, Літківське, Рожнянське та Заліське, які загалом, займають площу 14903 га. Крім того, їй підпорядковані території приписних мисливських угідь, загальною площею 20059 га.

За фізико-географічним районуванням, територія господарства належить до області Чернігівського Полісся, Дніпровсько-Деснянського району і відноситься до північно-західної частини Придніпровської низовини [4]. Районування регіону визначається кліматичними умовами, що характеризуються помірною зволоженістю та відсутністю різких температурних амплітуд. Середньорічна температура повітря становить +7°C, а сума опадів, які рівномірно розподіляються протягом року, досягає 700 мм.

Відносно теплий та вологий клімат обумовлює перемишування лучних (2,5%), водних (2,6%), болотних (2,9%) та лісових (81,8%) комплексів.

Проте, фоновим для господарства є поширення саме мішано-лісових ландшафтів, основну частину яких складають типові для Полісся соснові (*Pinus sylvestris* Linnaeus, 1753) та сосново-дубові ліси (10,2 тис. га).

Незначні площі займають дубові (*Quercus robur* Linnaeus, 1753) і грабово- (*Carpinus betulus* Linnaeus, 1753) — дубові ліси (850 га), березові ліси (250 га) та чорновільхові (*Alnus glutinosa* Gaertner, 1763) ліси-болота (понад 600 га).

На невеликих ділянках розташовані асоціації осики (*Populus tremula* Linnaeus, 1753), ясеня (*Fraxinus excelsior* Linnaeus, 1753), шелюги (*Salix rosmarinifolia* Linnaeus, 1753) тощо. Підлісок складають, здебільшого, горобина (*Sorbus aucuparia* Linnaeus, 1753), ліщина (*Corylus avellana* Linnaeus, 1753), бузина червона (*Sambucus racemosa* Linnaeus, 1753), черемха пізня (*Padus racemosa* Schneid, 1760) і папороть-орляк (*Pteridium gled* Linnaeus, 1753).

Поширення рослинності на території державної резиденції характеризується вираженою неоднорідністю. Так, зокрема, типовим, для центральної частини господарства є переважання “освітлених” лісових масивів, з низькою щільністю деревостою і незначним розвитком підліску. Разом з тим, на периферійних ділянках зустрічаються су-

цільні соснові насадження, висока щільність яких здійснює негативний вплив як на розвиток нижніх рослинних ярусів, так і на дислокацію суб'єктів тваринного світу.

Загалом, кліматичні умови господарства досить сприятливі для розведення тварин мисливських видів. Специфічність господарства полягає в тому, що на його території тривалий час в значній кількості утримується кілька видів крупних копитних тварин, як аборигенних, для даного регіону, так і акліматизованих, проте, часто близьких за своєю екологією та систематичним положенням.

Результати і обговорення

В угоддях Державної резиденції “Залісся”, протягом ряду років, основними мисливськогосподарськими об'єктами залишаються плямистий (*Cervus nippon Temminck*, 1766) і благородний (*C. elaphus Linnaeus*, 1758) олені. Останній вид є природним, для Полісся, проте, в умовах невідповідного полювання та невисоких темпів відтворення, вже в середині минулого століття, по всій території України він став рідкісним і втратив своє промислове значення.

Натомість, в галузі мисливського господарства стали набувати великого значення такі біотехнічні заходи, як акліматизація та реакліматизація окремих видів та підвидів диких тварин [1]. Зокрема, значного поширення набуло розселення в мисливських угоддях Європейської частини колишнього СРСР інтродуцента з Далекого Сходу – плямистого оленя.

Олень плямистий. Вже через кілька років після утворення Заліського державного лісомисливського господарства, з Біосферного заповідника “Асканія-Нова” було завезено три партії плямистих оленів, загальною кількістю 47 голів. На той час, як загалом, і в наступні кілька років, благородний олень на території господарства практично не зустрічався, що, на фоні сприятливих кліматично-кормових умов, забезпечило швидкий та стабільний приріст поголів'я оленя плямистого.

На початку 80-х років минулого століття у господарстві вже нараховувалося 850–860 особин цього виду (рис. 1), що зумовило проведення комплексу заходів по стабілізації його чисельності. Зокрема, за період 1982–1986 рр. в результаті промислового відстрілу вилучено 114 особин плямистого оленя, проте, його поголів'я продовжувало неухильно зростати, досягнувши у 1986 р. 915 особин.

Більш суттєвим заходом, як з екологічної так і з економічної точки зору, виявилось переселення плямистих оленів в інші мисливські господарства республіки. Зокрема, за період 1985–1986 рр. із Заліського ДЛМГ було експортовано 293 особини плямистого оленя, що забезпечило в наступні роки зменшення та подальшу стабілізацію поголів'я цього виду тварин на рівні близько 500 особин.

Олень благородний. Перша партія благородного оленя, у кількості 20 особин, була завезена у Заліське ДЛМГ у 1967 р. з Воронізького державного заповідника. Ці тварини належали до номінального підвиду, так званого європейського благородного оленя (*C. e. elaphus*), і саме вони заснували місцеву популяцію з відповідними систематичними ознаками. Разом з тим, у 1968 р. з Київського зоопарку у господарство завезено пару маралів (*C. e. sibiricus*), що дозволяє гадати про наявність у популяції генів ознак сибірського підвиду. На той час, поголів'я плямистого оленя у господарстві вже нараховувало 140 особин, що в жодному разі не вплинуло на становлення популяції благородного оленя, який є аборигенним мешканцем даного регіону.

Вже з перших років існування, популяція благородного оленя характеризувалася поступовим, але стабільним приростом поголів'я, яке на початок 90-х років минулого століття вирівнялося з показниками чисельності плямистого оленя. В цей час з метою запобігання інбридингу, в господарство завезено ще дві групи благородних оленів: 9 – з Дніпрово-Тетерівського ДЛМГ та 17 – з Кримського державного заповідника.

Найбільшої чисельності (701–703 ос.) популяція благородного оленя досягла наприкінці 90-х рр. минулого століття (див. рис. 1), що зумовило проведення заходів по стабілізації поголів'я, аналогічних тим, які проводилися по відношенню до плямистого оленя. Зокрема, у період з 1996 до 2000 рр. на території Державної резиденції “Залісся” зловлено і розселено в інші господарства 113 особин благородного оленя. На даний момент, чисельність популяції цього виду утримується на рівні близько 500 голів.

Спільне утримання в угоддях резиденції плямистого і благородного оленів є прикладом взаємоприспосованості акліматизованих та аборигенних видів. У даному випадку це проявилось у розподілі екологічних ніш. Зокрема, благородні олені частіше тримаються підвищених форм рельєфу, які характеризуються рідколіссям з великими відкритими галявинами, на той час як плямисті олені здебільшого мешкають в низинах, порослих очеретом і чагарником. Звичайно, про повну ізоляцію цих видів в межах господарства говорити не можна, і тому логічним наслідком є їх часткова гібридизація. Гібриди за габітусом та статуєю більше схожі на благородного оленя, проте у них часто відмічається плямисте забарвлення (у дорослих особин).

Окремо треба відмітити характерну для обох видів значну диспропорцію у співвідношенні дорослих самців і самок, з переважанням останніх. Таким чином, подальшу селекційну роботу в господарстві доцільно спрямувати у двох напрямках: (1) вилучення тварин з нетиповим фенотипом; та (2) завезення партії дорослих самців (бажано, неспорідненого генотипу).

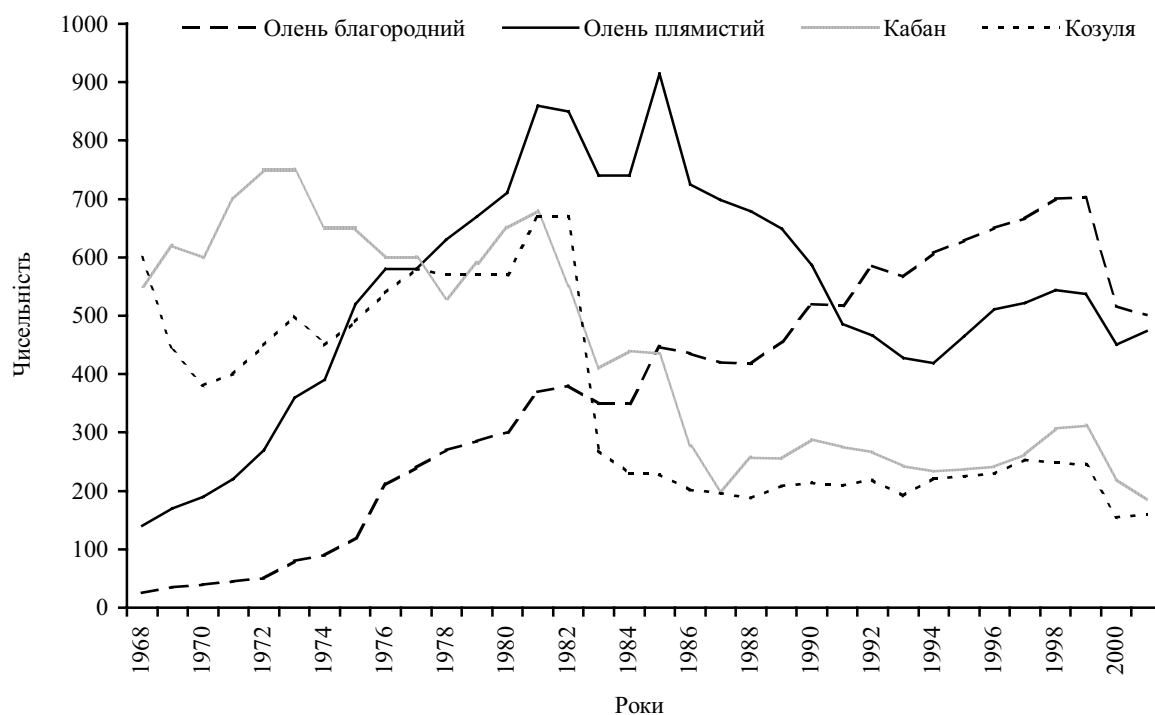

Рис. 1. Зміна чисельності копитних тварин в Державній резиденції "Залісся" за 1968–2002 рр.

Fig. 1. Changes of abundance of the hoof-animals in "Zalissyia" State recitation during 1968–2002.

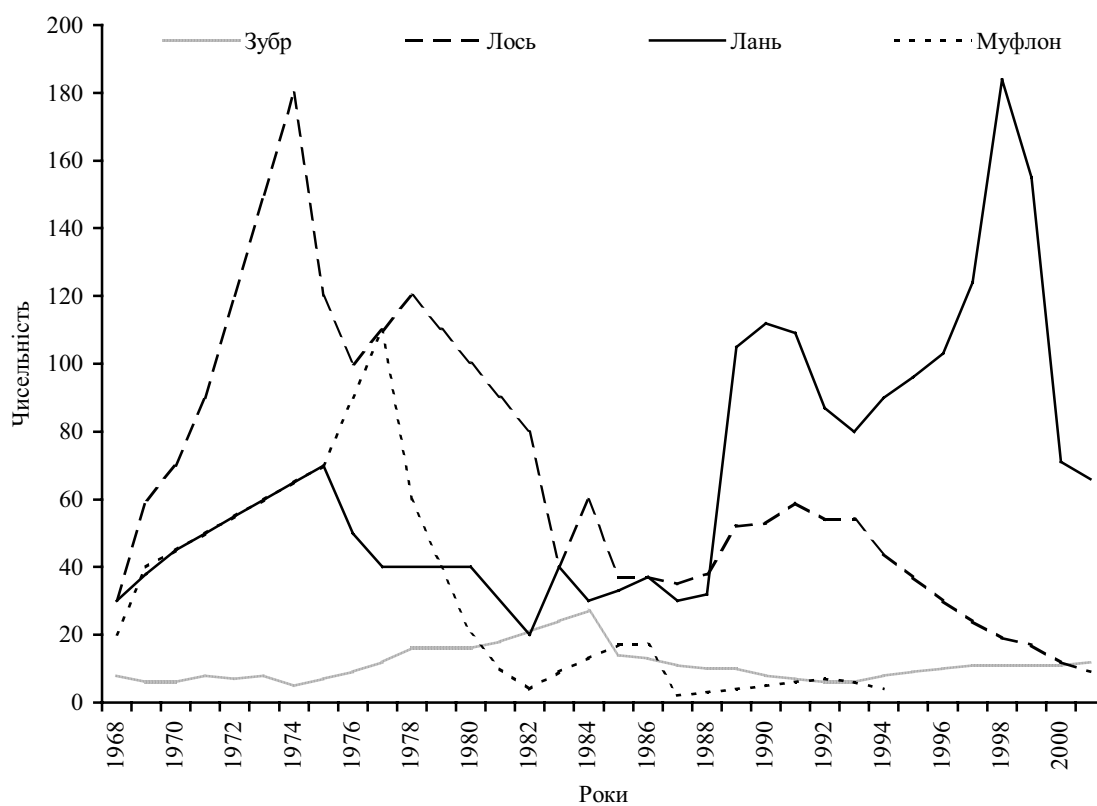

Рис. 2. Зміна чисельності копитних тварин в Державній резиденції "Залісся" за 1968–2002 рр.

Fig. 2. Changes of abundance of the hoof-animals in "Zalissyia" State recitation during 1968–2002.

Кабан. Найважливішим об'єктом полювання в угіддях резиденції в усі періоди її існування був і залишається дикий кабан (*Sus scrofa* Linnaeus, 1758). Тривале утримання значної кількості тварин цього виду обумовлюється високими темпами його відтворення. Разом з тим, регулярні заводи тварин з інших господарств, забезпечили генетичну варіабельність місцевої популяції кабана, що, в кінцевому рахунку, вплинуло на прогресивність її існування. В період з 1959 до 1993 рр. з Цуманського ДМГ (Волинська обл.), Диканського ДМГ (Полтавська обл.), Буковинського ДМГ (Чернівецька обл.), Дніпро-Тетерівського ДМГ (Київська обл.), а також з Воронізького Державного заповідника та ДЗМГ "Біловезька пушта" завезено загалом 389 особин цього виду тварин.

Протягом тривалого періоду чисельність кабана в угіддях господарства характеризувалася значними цифрами, які становили, в окремі роки від 530 до 750 голів (див. рис. 1). Проте, починаючи з середини 80-х рр., популяція кабана зазнає тенденції до зменшення поголів'я, що обумовлюється, як експортом тварин в інші мисливські господарства, так і збільшенням об'ємів їх промислу. Зокрема, за останні 20 років у господарстві були зловлені 123 особини та проведений ліцензійний відстріл 427 особин дикого кабана, що, разом з тим, істотно не вплинуло на загальний стан популяції, яка продовжує утримуватися на рівні близько 200–300 голів.

Козуля. Практично, від самого заснування і до кінця 70-х рр. минулого століття у Заліському ДЛМГ проводилися регулярні заходи, спрямовані на поновлення та збільшення місцевої популяції козулі (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758). Зокрема, з ДМГ "Печенеги" (Харківська обл.), Вознесенського ДМГ (Миколаївська обл.), Диканського ДМГ (Полтавська обл.) було завезено, в загальній кількості 309 особин цього виду тварин. На кінець 60-х рр. популяція козулі, нараховуючи близько 600 особин, була найчисельнішою серед копитних тварин господарства (див. рис. 1). Аж до 1981 р., її поголів'я коливалося від 400 до 670 особин, проте з припиненням нових завозів, чисельність козулі в господарстві різко зменшилася і з тих пір тримається на рівні близько 200 особин. Можна зробити висновок, що висока чисельність козулі в господарстві до початку 80-х рр. підтримувалася штучно, а різке зменшення її чисельності, можливо, є зворотнім наслідком збільшення поголів'я благородного оленя, як найвагомішого трофічного конкурента [1, 3].

Лань та муфлон. На жаль, не завжди процес акліматизації у господарстві закінчувався значним успіхом. Характерними прикладами, у цьому відношенні, є муфлон (*Ovis ammon musimon* Linnaeus, 1758) та лань європейська (*Dama dama* Linnaeus, 1758), чисельність яких ніколи не досягала тут значних показників. Зокрема, на 2002 рік поголів'я лані становило 66 особин, а муфлон з сере-

дини 90-х рр. у господарстві не зустрічається зовсім (рис. 2).

Перші спроби акліматизації лані відбулися у 1959–1960 рр., а через десять років чисельність цього виду тварин дорівнювала лише 30 особинам. В наступні роки темпи приросту поголів'я лані залишалися низькими, а найвищих своїх показників (70 особин) вони досягли у 1975 р., після чого чисельність лані знову почала зменшуватися. Навіть завезення у 1983 р. партії тварин (23 особини) з Димерського ДМГ не змінило цієї негативної тенденції. Проте, наприкінці 80-х – початку 90-х рр. знову відбулося кілька спроб штучного збільшення поголів'я лані, зокрема, з Азово-Сиваського ДЗМГ, було завезено 113 особин цього виду тварин. Кілька наступних років популяція лані мала досить стабільну чисельність і навіть збільшилася у 1998 р. до 184 особин, що дало можливість реалізувати певну частину поголів'я (12 особин); проте надалі чисельність лані знову зазнала різких темпів зменшення. Схожа картина спостерігалася у господарстві і з муфлонами, підтримання чисельності яких забезпечувалося практично лише за рахунок завозів із Біосферного заповідника "Асканія-Нова" та Азово-Сиваського ДЗМГ (в загальній кількості 80 голів).

За спостереженнями працівників господарства, після випуску, тварини тяжіли, здебільшого, до відкритого ландшафту; при цьому часто залишали лісові масиви, і виходили на суміжні сільськогосподарські угіддя, де ставали легкою здобиччю браконьєрів. Причини такої поведінки, треба гадати, криються у фізико-географічній характеристиці місцевості, звідки були завезені тварини. Біосферний заповідник "Асканія-Нова" та Азово-Сиваський Національний природний парк являють собою типові зразки степового біотопу [2], тож не викликає подиву факт, що тварини, потрапляючи у нові умови існування, тяжіли до знайомого з дитинства відкритого ландшафту. Можливим вирішенням цієї проблеми буде завезення в господарство тварин, зловлених у відповідній, за фізико-географічними характеристиками, місцевості.

Лось. Цікава ситуація склалася в господарстві з типовим представником Полісся – лосем (*Alces alces* Linnaeus, 1758), якого на даний час в угіддях нараховується лише декілька особин (див. рис. 1Б). Зауважимо, що поголів'я лося ніколи не досягало тут високої щільності, що, насамперед, обумовлено особливостями його біології. В природних умовах лосі рідко утворюють крупні угруповання, віддаючи перевагу усамітненому способу життя. Певне збільшення чисельності тварин цього виду відмічали протягом 70-х рр. минулого століття, коли їх поголів'я коливалося від 100 до 180 особин, проте, починаючи з 1974 р. у популяції лося спостерігається поступове, але стабільне зменшення чисельності.

Причини, на наш погляд, криються в особливостях живлення лося, який є типовим дендрофа-

гом [5]. Угіддя резиденції складають відносно старі деревні насадження, що не можуть забезпечити лосю повноцінної трофічної бази, значну частку якої становлять молоді пагони листяних та хвойних порід. Аналіз віку більшості деревних асоціацій привів нас до висновку, що саме вони складали основу раціону лося в період піку його чисельності. На сьогодні у господарстві спостерігається брак молодих насаджень, що виключає повноцінне живлення лося і примушує його мігрувати в пошуках кращих кормових ділянок.

Зубр. В угіддях Державної резиденції утримується стадо зубрів (*Bison bonasus* Linnaeus, 1758), які є реліктами Полісся, занесеними до Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи, Червоної книги України та Додатку 2 до Бернської Конвенції, ратифікованої Україною. В 1967 р. з ДЗМГ “Біловезька пуца” завезено 8 особин цього виду тварин. Практично на тому ж рівні поголів’я зубра у господарстві трималося тривалий час, проте, починаючи з середини 70-х рр., намітилося поступове, але неухильне зростання його чисельності (див. рис. 2), що призвело до значного навантаження на рослинні асоціації в місцях локального проживання тварин даного виду. Тому, коли у 1984 р. чисельність зубрів досягла 27 особин, частину їх було передано у Конотопське ДМГ

(Сумська обл.). В даний час поголів’я зубра у господарстві становить 14 особин.

Висновки

На даний момент в угіддях Державної резиденції “Залісся” утримується близько 1400 особин різних видів копитних тварин, які у більшості випадків, в тій чи іншій мірі є трофічними конкурентами.

Така висока щільність (близько 1 особини на 1 га угідь) крупних рослиноїдних ссавців можлива лише за умови її штучного підтримання, зокрема, регулярної підгодівлі протягом всього року.

Проте, надмірна насиченість угідь, безумовно, визначає і негативні тенденції, які виявляються у значному навантаженні на рослинні асоціації, що, в свою чергу, логічно зумовлює міграцію деякої частини тварин за межі господарства. Найбільш показовим, у даному випадку, є лось, який, маючи найвужчу трофічну спеціалізацію, виявив найменшу конкурентоспроможність.

Найвищий рівень екологічної адаптації спостерігається у благородного і плямистого оленів, які протягом кількох десятків років займають субдомінуюче положення в теріокомплексі, що склався в угіддях Державної резиденції “Залісся”.

1. Дежкин В. В., Дебрин И. И., Герман В. Е. и др. Спортивная охота в СССР. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 568 с.
2. Леоненко В. Б., Попович С. Ю., Клецов М. Л., Осипова М. О., Бардіна І. М. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: Довідник. – Київ: Омега-Л, 1999. – 240 с.
3. Макридин В. П., Верещагин Н. К., Таряников В. И. и др. Крупные хищники и копытные звери. – Москва: Лесная промышленность, 1978. – 295 с.

4. Мильков Ф. Н., Гвоздецкий Н. А. Физическая география СССР. Общий обзор. Европейская часть СССР. Кавказ: Учебн. для студ. геогр. спец. ун-тов. – Москва: Высшая школа, 1986. – 376 с.
5. Юргенсон П. Б. Охотничьи звери и птицы (прикладная экология). – Москва: Лесная промышленность, 1968. – 308 с.

Отримано: 6 грудня 2004 р.

Прийнято до друку: 9 березня 2005 р.